

Dějinný kontext Říjnové revoluce

VLADIMÍR HORSKÝ

Sociologický ústav ČSAV, Praha

Od památných petrohradských dnů, jimiž započala proletářská revoluce v Rusku, nás dělí již půl století. Toto velké výročí je příležitostí k oslavám, manifestacím i demonstracím: k oslavám činu, který tak pronikavě ovlivnil dějiny, k manifestování své sounáležitosti s ním, k demonstracím proti všem tendencím zvrátit dějinný trend, který byl tehdy nastoupen. Totéž výročí je pro marxisty současně výzvou k přezkoumání platnosti vžitých kritérií, k hledání stále adekvátnějších analýz, k nalézání ryze moderních řešení a postupů. Neboť ruský Říjen je revolučním i v tom smyslu, že se vymknul z pout tehdejšího doktrinářství, když z nezbytí orientoval hnutí směrem, pro něž tu nebylo žádného precedentu. Tento prvek heretismu v teorii i praxi ruské revoluce měl i své vážné negativní aspekty: usnadnil zrod deformací, které se krutě vymstily. Nicméně platí, že díky této myslitelské i akční průbojnosti mužů Října byl uvolněn prostor pro výstavbu nového společenského řádu, čímž se dějinnému vývoji rozevřela nová dimenze.

Skutečný význam tohoto činu nemůže přitom plně vyniknout v tradiční interpretaci Října jako socialistické revoluce, v níž její tvůrci spatřovali osu světové revoluce, sílu dlouhodobě schopnou samostatné existence, nejautentičtější výraz logiky dějinného vývoje; jako revoluce, jejíž vývojový trend byl vlastně předem vcelku neomylně teoreticky anticipován. Ve skutečnosti měla být ruská revoluce jen prologem a pomocnou frontou „skutečné“ socialistické revoluce, jež se měla rozvinout ve vyspělých zemích a bez jejíhož vítězství se zdálo nemyslitelné samoudržení sovětské moci, natož rozvinutí socialistické výstavby. Její pozdější osamocenou realizaci chápali bolševici dlouho jako vynucenou odchylku od hlavní vývojové linie světové socialistické revoluce. A proces výstavby nového řádu nebyl ani zdaleka předem znám: byl de facto obrovským sociálním experimen-

tem, v jehož průběhu se řešily — často opakovaně a z protichůdných pozic — celé komplexy úkolů o mnoha neznámých; byl velkolepým dějinným dramatem plným nečekaných peripetií, z nichž jedny znamenaly krajní desilu a druhé úspěch, o němž se samotným aktérům ani nesnilo.

Jsou to tyto skutečnosti, více či méně zasuté v soudobých retrospektivách, na něž zde chceme obrátit pozornost. Lze-li totiž prokázat, že ruský Říjen přerostl úkoly, jež si ukládal, překročil svůj původní horizont a přesáhl naděje, které do něj vkládali jeho tvůrci, je to jen nad jiné výmluvným důkazem nezdolné vitality komunistických idejí a neomezených vývojových potencií sociálního organismu, který je jejich nositelem. Okolnost, že se tato revoluce v rozporu s původními očekávaními ocitla na své dějinné pouti osamocena, a že i vnitřně vzato musela své dílo dovršovat za podmínek pro socialistickou výstavbu extrémně nepříznivých, umožňuje pak mnohem hlubší vysvětlení těch deformací, s nimiž byl její vývoj spjat, chápavější postoj k nim i racionální vyvrácení doktrín, které v nich spatřují inherentní rys socialismu jako takového.

Táž okolnost podtrhuje tedy i potřebu důsledného konkrétně historického přístupu k teoretickému odkazu této revoluce. Byl to především proces jejího rozvoje, z něhož byly odvozeny postuláty o metodách přechodu k socialismu, a který silně poznamenal i samo pojetí socialismu. Jestliže ale tato revoluce musela řešit své úkoly pod tlakem tak neblahých sociálně ekonomických determinant a navíc i tragických dějinných nahodilostí, pak je očividné, že i specifičnost použitých metod — specifičnost, jež nutně plyne z individuality každé revoluce — tu musela být zvlášť markantní. Ujasnit si pozadí, míru i dosah těchto specifik a abstrahovat od nich při novodobé formulaci problémů je tudíž jednou z nutných podmínek vybudování ucelené teorie marxistické sociologie politiky.

Východním momentem takového ujasnění je skutečnost, že selhal nejvládnější předpoklad ruské revoluce: předpoklad, že se bude rozvíjet pod záštitou socialistické Evropy. Nkolik stojí tato skutečnost do dnes v pozadí, bude účelné ji tu prokázat. A pod zorným úhlem dosahu, který mělo očekávání a pak selhání mezinárodní revoluce na strategii bolševiků, upozorníme na některé z dalších okolností, jež podminily konkrétní dějinnou dynamiku a osudy první vítězné proletářské revoluce.

*

I. Koncepce ruské revoluce

1

„V tom je největší obtíž ruské revoluce, její největší dějinný problém: nutnost řešit úkoly mezinárodní, nutnost vyvolat mezinárodní revoluci, projít tímto přechodem od naší revoluce jako úzce národní k revoluci světové. Tento úkol vyvstal před námi v celé své neuvěřitelné obtížnosti.“¹

Lenin

Máloco je tak důležité pro pochopení dějinných osudů Října, jako tato Lenino-va slova, a vše, co se za nimi tají.

Jak známo, v r. 1915 vyslovil Lenin (v článku *O hesle Spojených států evropských*) myšlenku, že v důsledku nerovnoměrnosti vývoje, jež je bezpodmínečným zákonem kapitalismu, je možné vítězství socialismu „dokonce v jedné, jednotlivé kapitalistické zemi“²

Tato jeho formulace otázky bývá běžně interpretována jako revize příslušných myšlenek klasiků a jako previze vítězství socialismu v Rusku i za podmínek jeho mezinárodní izolace. V obou směrech jde o výklad, který v konfrontaci se skutečným obsahem myšlenek Marxe, Engelse a Lenina v dané otázce nemůže uspokojit.

¹ Lenin, *Spisy*, sv. 27, str. 86.

² Příslušnou část výroku vzhledem k jeho závažnosti pro daný problém ocitujeme:

„Nerovnoměrnost hospodářského a politického vývoje ne bezpodmínečným zákonem kapitalismu. Z toho vyplývá, že je možné vítězství socialismu zprvu v několika málo zemích nebo dokonce v jedné, jednotlivé kapitalistické zemi. Vítězný proletariát této země se po vyvlastnění kapitalistů a zorganizování socialistické výroby ve své zemi postaví proti ostatnímu kapitalistickému světu, získáváje na svou stranu utlačované třídy jiných zemí, rozněcuje v nich povstání proti kapitalistům a vystupuje v případě nutnosti dokonce vojenskou mocí proti vykořisťovatelským třídám a jejich státům“ (Lenin, *Spisy*, sv. 21, str. 346.) Později vyjádřil tutéž myšlenku ve stati *Vojenský*

Pokud jde o první aspekt věci, uveďme alespoň tolik, že své původní názory na chod světové revoluce zrevidovali už sami jejich autoři. Marx s Engelsem neulpěli přirozeně po celá desetiletí na svých původních představách let 1847–49, podle nichž měla komunistická revoluce, zhruba řečeno, proběhnout současně ve všech civilizovaných zemích,³ ale postupně je nahrazovali závěry, reflektujícími reálné zkušenosti z třídních a revolučních bojů daného období. V podstatě šlo o to, že původní akcent klasiků výlučně na faktor ekonomické vyspělosti se do jisté míry přesouval k faktorům politické povahy. Projevem a vyvrcholením těchto názorových metamorfóz byl známý závěr Engelsův, častokrát připomínaný Leninem, že socialistickou revoluci zahájí Francouz a dokončí Němec. Již z této ideje vyniká tedy vědomí jak postupnosti, tak počáteční teritoriální omezenosti světové revoluce. Lenin pak týž předpoklad vyjádřil pregnantněji a uceleněji. Nespatřoval v tom ovšem — a tehdy ani kdokoli jiný — „revizi názoru klasiků“, neboť na ně navazoval a v mnohem se jich výslovně dovolával.⁴

Pokud jde o druhý aspekt uvedené interpretace, který nás tu zajímá především, je dostatek důvodů k závěru, že Lenin, mluvě o „jednotlivé kapitalistické zemi“, neměl a nemohl mít na mysli carské Rusko. Jeho úvaha se zjevně vztahuje k takovému typu země, v níž je možno „socialistickou výrobu“ v krátké lhůtě opravdu zorganizovat, tedy k zemi vyspělé. „Pro socialismus dozrály pouze vyspělé země Západu a Severní Ameriky“, říká Lenin jednoznačně ve výše uvedené polemické studii a pokračuje: „Socialismus bude uskutečněn sjednocenými akcemi proletářů ne všech, nýbrž menšiny zemí, které dospěly k vývojovému stupni vy-

program proletářské revoluce. (Tamtéž, sv. 23, str. 81.)

³ Nadto nemělo jít, přísně vzato, o revoluci ve všech, nýbrž jen v několika zemích (konkrétně se uvažovalo o Americe, Anglii, Francii a Německu), ani o současné vzplanutí revolucí, nýbrž o určitou výrobní sílu. Již zde bi tedy — a později stupně výrobní síly. Již zde byl tedy — a později i explicitně — uvažován fakt nerovnoměrnosti vývoje a tudíž i revolučního procesu. (Srv. zvl. B. Engels, *Zásady komunismu*, Svoboda 1950, str. 55–6.)

⁴ Srv. např. výše uvedenou stat *Vojenský program proletářské revoluce* (Spisy, sv. 23, str. 81), a polemickou studii *O karikatuře marxismu a o imperialistickém ekonomismu* (tamtéž, zvl. str. 59).

spělého kapitalismu.⁵ Že k zemím tohoto typu nelze počítat Rusko, konstatoval Lenin s naprostou samozřejmostí i později. Tak např. na VI. sjezdu sovětů uvedl: „Úplné vítězství socialismu v jedné zemi je nemyslitelné, neboť k tomu je třeba nejaktivnější spolupráce přinejmenším několika vyspělých zemí, k nimž nelze počítat Rusko“. Mluví tu sice o „úplném“ vítězství; avšak přisuzuje-li jeho možnost jen spolupráci „několika vyspělých“ zemí, zatímco Rusko z této úvahy explicitně vyjímá, pak je nelogické předpokládat, že právě v tomto Rusku mohl spatřovat zemi, v níž socialismus (ve smyslu společenského řádu) zvítězí jako první.

Vůbec můžeme říci, že v žádné Leninově práci té doby nenacházíme nic, co by mohlo tradiční interpretaci sebeméně podepřít, ale nacházíme mnohé, co ji vylučuje.⁶ Možnost, kterou Lenin ve skutečnosti připouští — že totiž epocha socialistické revoluce bude zahájena proletářským převrácením v Rusku, spadá přirozeně do odlišné kategorie než možnost vítězství socialismu v jedné jednotlivé kapitalistické zemi, o níž uvažuje ve známém článku.

Již tato konfrontace různých typů výroků — pomineme-li zatím širší důvody pro své tvrzení — napovídá, že v pojetí Lenina a jeho druhů byla ruská revoluce sice způsobilá dočasně žít z vlastních sociálních zdrojů a využívat jich k rozdělení socialistické revoluce v Evropě, avšak nezpůsobilá bez podpory této revoluce se udržet a vlastními silami dospět k socialismu. Tento původní leninský předpoklad, který sdílela strana ještě léta po revoluci, je klíčem k pochopení prakticky celých dalších osudů první vítězné proletářské revoluce.

2

„Svou věc jsme začali pouze s vyhlídkou na světovou revoluci.“⁸

Lenin

Uvedený přístup a původní bolševické úvahy v daném směru vyjádřil Lenin nej-

uceleněji ve svém referátu o taktice KSR na III. kongresu Komunistické internacionály v červenci 1921. „Když jsme svého času zahájili mezinárodní revoluci, nedělali jsme to z přesvědčení, že můžeme předběhnout její vývoj, nýbrž proto, že nás pobádala celá řada okolností, abychom ji zahájili. Uvažovali jsme takto: buď nám mezinárodní revoluce přijde na pomoc, a pak jsou naše vítězství plně zajištěna, anebo budeme dělat svou skromnou revoluční práci u vědomí, že v případě porážky přece jen posloužíme věci revoluce, a že naše zkušenosti prospějí jiným revolucím. Bylo nám jasné, že bez podpory mezinárodní světové revoluce není vítězství proletářské revoluce možné. Už před revolucí, a také po ní, jsme soudili: buď hned, nebo aspoň velmi rychle vzplane revoluce v ostatních zemích, kapitalisticky vyspělejších, anebo, v opačném případě, musíme zahynout. Přestože jsme takto smýšleli, přičiňovali jsme se všemožně, abychom za všech okolností a stůj co stůj zachovali sovětský systém, neboť jsme věděli, že pracujeme nejen pro sebe, nýbrž i pro mezinárodní revoluci.“⁹

Je nepochybné, že k revolučnímu východisku vedla celá dynamika ruských dějin 20. století, která propůjčila revoluci značný stupeň autonomie a relativní nezávislosti na mezinárodních podmínkách. Byly to však právě a výlučně tyto podmínky, z nichž bolševici odvozovali důvěru v úspěch proletářské věci v Rusku. Byla to právě víra v mezinárodní proletariát, bylo to přesvědčení o mocném rozvinutí revolučních bojů v Evropě a o jejich vítězném rozuzlení, které inspirovalo ruské revolucionáře k uchopení moci, které je provázelo na frontách občanské války i neméně těžké války s rozvrácením, spekulací, hladem, epidemiemi, které živilo jejich způsobilost přestat to, co se zdálo být nad síly smrtelníků. A které se výrazně promítlo (a jež můžeme sledovat) nejen v literárním díle bolševických vůdců poříjnové doby, ale i v celém

⁵ Lenin, *Spisy*, sv. 23, str. 59.

⁶ Tak např. výtečná teoretická analýza charakteru budoucí ruské revoluce, kterou podal Lenin ve stati *Několik tezí* (necelé dva měsíce po otištění zmíněného článku), neobsahuje ani zmínku o její — byť potenciální — socialistické povaze, natožpak že by měla řešit úkol „zorganizování socialistické výroby.“ Naopak tam nacházíme mj. tuto jednoznačnou charakteristiku: „6. Okolem proletariátu Ruska je dovést do konce buržoazně demokratickou revoluci v Rusku, a b y podnítila socialistickou revoluci v Evropě“ (přeloženo Leninem). A na

otázku, co by udělala strana proletariátu, kdyby jí revoluce dala v průběhu války moc do rukou, odpovídá „Uskutečnili bychom celý svůj minimální program, burcovali k povstání všechny utlačované národy a především evropský proletariát“; vítězství proletariátu v Rusku by vytvořilo neobyčejně příznivé podmínky pro rozvoj revoluce jak v Asii, tak v Evropě.)

⁷ Lenin, *Spisy*, sv. 21, str. 406.

⁸ Tamtéž, sv. 31, str. 397.

⁹ Tamtéž, sv. 32, str. 499–500.

jejich tehdejší strategickém postupu na domácí i zahraniční frontě.

3

VII. sjezd KSR, březen 1918:

„Ano, německá revoluce roste, ale ne ... takovým tempem, jakým šly naše dějiny v říjnu... To je poučením, neboť je absolutní pravda, že bez německé revoluce jsme ztraceni ...; ale v každém případě z všech myslitelných peripetií, nepříjde-li německá revoluce, zahyneme.“¹⁰

Lenin

V této úvaze — z celé řady ji podobných, které Lenin tehdy vyslovil — je nejnaléhavější a „nejabsolutnější“ vyjádřen předpoklad, který i po Říjnu sdíleli ruští revolucionáři bez výjimky a který měl pro ně povahu axiomu: že totiž osudy revoluce v Rusku jsou odvislé od osudu revoluce v Německu. Sám tento moment nutně znamenal, že ruská revoluce musela být, i v samotném úzce národním zájmu, koncipována v základě jako nástroj rozvíjení mezinárodní revoluce.

Tento přístup dokumentují už fakta o přípravě petrohradského povstání.¹¹ Zvláště markantně pak vyniká z vnitrostraničské polemiky, jež byla vedena v souvislosti s Brest-Litevským mírem. Když ÚV strany rozhodl podepsat mírovou smlouvu a odmítl tak alternativní požadavek vést s Německem „revoluční válku“ jako formu pomoci německé revoluci, levá opozice vyjádřila stanovisko, že se za této situace sovětská moc „stává čistě formální“ a že je „účelné riskovat její ztrátu“.¹²

Neméně internacionalistický, byť věcně zcela protichůdný, byl ovšem i přístup Leninův, který soudil, že právě toto mezinárodní poslání ruské revoluce je důvodem, proč je třeba sovětskou moc střežit a uchovat. „Kdybychom věřili, že se německé hnutí může rozvinout ihned, byli bychom povinni se obětovat, protože ně-

mecká revoluce by svou silou daleko pře-
dešla naši. Ale celá věc je v tom, že tam
hnutí ještě nepočalo, kdežto u nás už má
novorozené a hlasitě křičící dítě...“¹³
Kdyby revoluce v Německu dospěla již
k otevřené celonárodní válce, zdůrazňoval
Lenin, potom by bylo nejen účelné, ale
nutné riskovat porážku sovětské moci.
„Zatímco bychom hynuli, poutali bychom
část sil německé kontrarevoluce a za-
chránili bychom tím německou revoluci.“¹⁴
Vést však s imperialisty nerovný boj
v situaci, kdy německá revoluce nedozrá-
la, by podle Lenina nebylo pomocí, nýbrž
překážkou této revoluce, neboť část lido-
vých mas v Německu by byla v případě
porážky sovětského Ruska zastrašena tak,
jako kdysi angličtí dělníci po porážce Pa-
řížské komuny.

Lenin tedy přikládal vítězství a existen-
ci dělnické moci v Rusku větší váhu než
mnozí jeho spolupracovníci. Viděl v ní
oázu, k níž se upínají zraky dělníků ji-
ných zemí, jež v nich rozdmychuje od-
vahu k obdobnému činu, který vykonal
proletariát Ruska, a s níž proto nelze
beztrestně hazardovat. Právě toto inter-
nacionalistické poslání říjnového převratu
implikovalo však i z jeho hlediska povin-
nost aktivně zasáhnout na podporu re-
voluce v jiných zemích a vystoupit „v pří-
padě nutnosti dokonce vojenskou mocí
proti vykořisťovatelským třídám a jejich
státům.“¹⁵

Reálná příležitost tohoto druhu se vy-
tvořila v létě 1920. Rudá armáda měla
při pronásledování polských interventů
proniknout hluboko do týlu nepřítele, „za
každou cenu“ dobýt Varšavy, odříznout
přístup ke Gdansku. Očekávalo se, že její
přítomnost na polské půdě podnítl tamní
levici k převzetí moci, že sovětské Polsko
umožní sovětskému Rusku přímý pohra-
niční kontakt s německými revolucionáři
a že tyto skutečnosti radikálně zapůsobí
na rozmach revolučních bojů na Západě.

¹⁰ Tamtéž, sv. 27, str. 92–3.

¹¹ V otázce, zda pro ně situace dozrála, se názory ve vedení strany ostře rozcházeły. Důvodem bylo odlišné hodnocení nejen vnitřního poměru sil (jež vedlo k rozporům v otázce způsobu a termínu převzetí moci), ale právě i poměru sil v mezinárodním měřítku. Konkrétněji řečeno, šlo o to, zda mezinárodní revoluce je již natolik na postupu, aby bolševické povstání bylo jejím opravdovým inspirovaným prologem a tím mělo zároveň naději na trvalý úspěch. (Srv. Lenin, *Spisy*, sv. 26, str. 173–4, 178, 180, 193–5.)

¹² Srv. zejména *Podivné a hrozné*, tamtéž, sv. 27, str. 62.

¹³ Tamtéž, sv. 36, str. 451. Jde o protokolární zá-
znam ze zasedání ÚV dne 11. (24.) ledna 1918.

¹⁴ Tamtéž, sv. 27, str. 65.

¹⁵ Stačilo např. oficiální prohlášení vrchního vo-
jenského velitelství německé armády o nutnosti
kapitulace – prohlášení, jež bylo předzvěstí sku-
tečného vzestupu německé revoluce –, aby Lenin
ještě též den (1. října 1918) v dopise J. M. Sver-
dlovovi žádal o provedení řady opatření, mezi nimi
o zvýšení náboru do armády s tím, že do jara
je třeba mít třímilionovou armádu na pomoc me-
zinárodní dělnické revoluci. A třikrát podtrhl větu:
„Všichni zemřeme za to, abychom pomohli něme-
ckým dělníkům rozdmýchat začínající revoluci
v Německu.“ (Lenin, *Spisy*, sv. 35, str. 324).

Tendence k tomuto postupu byla tak silná, že se jej vlivní jedinci ve vedení armády i strany snažili uplatnit i poté, co ofenzíva selhala, Rudá armáda musela ustoupit a s polskou vládou byl uzavřen mír.

Zde však už problém nabýval nové kvality. Něco jiného je intervenovat ve prospěch skutečně vypuknuvší revoluce, jež by mohla být militaristy rozdracena (nebo i pokračovat ve nucené válce na cizím území s úmyslem působit jako revoluční katalyzátor), a něco zcela jiného je válku druhé zemi vnutit, byť ne s anekčními či kontribučními úmysly (zvláště, když se navíc jasně prokázalo, že podmínky pro revoluci v dané zemi nedozrály). Podobná taktika, taktika vnášení revoluce na bodácích, nikdy nemohla mít nic společného s vědeckou teorií, která odvozuje nutnost vítězství socialismu z vnitřních podmínek dané země, nikoli z vnějšího donucení. Hluboká oddanost ruských revolucionářů marxistickým idejím byla pak jedním z faktorů, který podmínil odmítnutí této taktiky navzdory tomu, že v dané době revolucionáři měli již k dispozici téměř pětimiliónovou armádu a že bylo pro ně životně důležité dostat se z mezinárodní izolace, která hrozila revolučnímu Rusku záhubou.¹⁷

Případ Brestu i Varšavy — byť každý v jiné poloze — je zvláště zřejmým dokladem toho, jak hluboký byl u bolševiků pocit odpovědnosti vůči mezinárodnímu proletariátu, jak svou vlastní revoluci chápali prvořadě jako nástroj rozvíjení revoluce světové a jak bezmezná byla jejich snaha napomoci rozvoji revoluce, zejména v Německu.

4

„Německo a Rusko v r. 1918 nejnázorněji ztělesnily materiální uskutečnění ekonomických, výrobních a společen-

skohospodářských podmínek socialismu na jedné straně a politických podmínek socialismu na druhé straně.“¹⁸

Lenin

Z čeho vyplývala prioritá německé revoluce? Na jedné straně šlo (zvláště v r. 1918) o zcela prostou okolnost, že bez rozvoje revoluce by měl německý imperialismus volné ruce k brutálnímu vojenskému účtování se sovětskou mocí, jejíž obranné možnosti byly těsně po Říjnu řadou okolností značně limitované. Ve hře však byly i jiné, dějinně zásadnější faktory.

Již některé z uvedených Leninových myšlenek jasně demonstrují, že možnost vítězství socialismu — pro nejbližší historickou perspektivu — spojoval pouze s vyspělými zeměmi světa.¹⁹ Netoliko ovšem Lenin. Vždyť socialismus byl všemi marxisty, v Rusku stejně jako na Západě, chápán co by legitimní následník kapitalismu ve sféře jak mocenské, tak výrobní; jako činitel a stimulátor progresu nejen sociálně politického, ale i materiálně ekonomického. Nejsilnější argument pro přímou zákonitost vystrídání kapitalismu socialismem byl vždy spatřován v tom, že sám kapitalistický vývoj vytváří pro něj všechny potřebné předpoklady přímo ve vlastní materiálně výrobní sféře. Týž vývoj vede: ke stmelování subjektivních sil, které — využívající rozporů a slabostí starého řádu k převzetí moci a k vytvoření proletářského státu — mohou pak ty hospodářské formy, které již vyprodukoval sám kapitalismus, dotvořit a uzpůsobit v celospolečenském zájmu. Socialistická revoluce vyrůstá tak v tomto smyslu přímo z lůna kapitalismu, organicky na něj navazuje a její vítězství je tudíž, ve smyslu přetvoření infrastruktury, záležitostí relativně snadnou.

Pro takto pojímaný socialismus existovaly přirozené optimální podmínky ni-

¹⁷ Tendence vidět ve vnášení revoluce reálnou a přípustnou metodu revoluční akce — tendence proti níž zvláště Lenin a Trocký nejednou v té době rozhodně vystoupili — nebyla však zřejmě překonána ve straně jako celku. Tak sovětský historik N. Popov v jedné ze svých prací píše: „Trocký byl proti pochodu na Varšavu nikoli proto, že pokládal naše bojové síly za nedostačující... nýbrž vzhledem ke svému sociálně demokratickému předsudku, podle něhož je vnášení revoluce zvenčí nesprávné... Trockého antibolševická, kautskyánská argumentace byla ÚV rozhodně odmítnuta...“ (Citováno z uvedené práce I. Deutschera, I. díl [*Der bewaffnete Prophet*], str. 536.) Dlužno říci, že „pochod na Varšavu“ nechapali bolševici jako „vnášení revoluce“ a že

Trocký neoponoval většině ÚV z uváděného důvodu, nýbrž vzhledem k obavě, že polské obyvatelstvo nebude vidět v Rudé armádě nástroj revoluce, nýbrž staletého ruského útlačku, a že proto místo boje o moc rozvine boj o obranu vlasti. Tendenci výklad Popova je však ilustrativní jednak z hlediska nálad, které ve straně ještě dlouho přežívaly, jednak jako ukázka toho, jak se charakter obvinění vznášených proti Trockému stalinskou historiografií během času diametrálně změnil: z „kautskyánského“ odporu vnášení revoluce vyfabrikovala ultraradikálního exponenta revoluce na bodácích.

¹⁸ Lenin, *Spisy*, sv. 27, str. 336.

¹⁹ Srovnej pozn. 4 a 5.

koliv v Rusku, ale v Německu. Státně monopolistický kapitalismus této země se svou nejmodernější výrobní technikou a plánovitou organizací byl podle Lenina „ztělesněním materiálního uskutečnění ekonomických, výrobních a společensko-hospodářských podmínek socialismu“.²⁰ Vzhledem k tomu se usuzovalo, že „vítězná proletářská revoluce v Německu by naráz nesmírně snadno rozbila jakoukoli skořápku imperialismu... dosáhla vítězství světového socialismu jistojistě, bez obtíží nebo s bezvýznamnými obtížemi — bereme-li ovšem světově historické... měřítko »obtížnosti«“.²¹ Současně zde byl i početný a disciplinovaný subjektivní element — válkou zradikalizovaný proletariát, který měl v podmínkách rozvratu mocenských pozic vládnoucích vrstev mimořádně příznivé předpoklady k politickému vítězství.

Německo bylo tedy ideální případ té země, která byla s to postavit se („po vyvlastnění kapitalistů a zorganizování socialistické výroby“) proti ostatnímu kapitalistickému světu, rozněcovat v něm povstání, atp. — a to nyní tím spíše, že měla za sebou obrovské zázemy v podobě proletářského Ruska, jehož avantgarda v zájmu vítězství mezinárodní revoluce byla ochotna podstoupit prakticky cokoli: Cokoli nejen z důvodů internacionální solidarity, ale i vlastní sebezáchovy — neboť právě ony ekonomické podmínky, které skýtalý záruku rychlé socialistické přestavby Německa, byly v evropském Rusku (nemluvě již o rozsáhlých okrajových územích bývalé carské říše) rozvinuty jen nepatrně.

5

„Začít bez přípravy revoluci v zemi, kde se rozvinul kapitalismus a přinesl demokratickou kulturu a organizovanost poslednímu člověku — je nesprávné a nesmyslné.“²²

Lenin

Oč menším problémem se jevila otázka socialistické přestavby ve vyspělém Německu v porovnání se zaostalým Ruskem. o to větším problémem tu byla politická porážka buržoazie a za ní stojících sil. Myšlenku, že v Evropě je mnohem těžší

revoluci začít, ale je snazší ji dokončit, kdežto v Rusku je tomu naopak, opakoval Lenin v mnoha souvislostech a variacích. Zkoumáme-li tu část jejího zdůvodnění, jež se týká problému zahájení revoluce, pronikají četnými Leninovými formulacemi zvláště dva příbuzné aspekty.

Na jedné straně tu jde o vyspělost protivníka, zejména buržoazie. Její vyspělost je v podstatě přímo úměrná stupni ekonomického rozvoje země. „Velmi těžko se dělá revoluce v tak vysoce vyspělé zemi s výtečně organizovanou buržoazií, jako je Německo,“²³ říká Lenin například. A opačně: poměrně hladké vítězství revoluce v Rusku vysvětluje Lenin strašlivou zaostalostí země, jež se promítla i ve slabosti a nezkušenosti ruské buržoazie.²⁴

Na druhé straně tu jde o účinek této vyspělosti či nevyspělosti země a jejích držitelů moci na mentalitu proletariátu. A tu Lenin výtečně postihl, že faktor vyspělosti země není z hlediska snahy proletariátu chopit se násilím moci faktorem stimulativním, nýbrž brzdicím. „Revoluce přijde za cenu občanské války,“ soudil tehdy Lenin, „ale to je tím tvrdší oříšek, čím civilizovanější a čím vyspělejší je stát.“²⁵ Zvlášť podnětná je ta jeho úvaha, v níž specifikuje zprostředkující článek mezi civilizovaností země na jedné straně a obtížemi vypuknutí revoluce na straně druhé. „V západoevropských zemích,“ praví Lenin, „je obtížnější revoluci zahájit, protože proti revolučnímu proletariátu stojí prostředky vyspělejší kultury a dělnická třída je v kulturním otroctví.“²⁶

Je příznačné, že Lenin, který tak zevrubně analyzoval úlohu násilných prostředků státu v boji proti revolučnímu hnutí a který na ni tím spíše nemohl zapomenout v podmínkách poválečné revoluční krize, tu nikde nestaví do popředí tyto materiální nástroje moci, nýbrž právě instrumenty duchovní povahy. Předznamenává tak celý směr bádání, který pak na půdě marxismu rozvíjel nejprve Gramsci a který je dnes v sociologii politiky pokládán za jeden z nejstěžejnějších. (Sám pojem kulturní otroctví, abstrahujeme-li od jeho hodnotící kvality,

²⁰ Lenin, *Spisy*, sv. 27, str. 336.

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž, sv. 27, str. 93.

²³ Tamtéž, sv. 27, str. 548.

²⁴ Srovnej tamtéž, sv. 27, str. 546, 450, 171, 226, 374.

²⁵ Tamtéž, sv. 27, str. 292.

²⁶ Tamtéž, sv. 27, str. 464.

nám vchází do kategorie konsenzu, bez níž je dnes politická analýza nemyslitelná.) Jestliže však Lenin chápal tento faktor už před půl stoletím — v podmínkách nesrovnatelně méně vyspělého kapitalismu a v situaci poválečného rozvratu, kdy zejména v poraženém Německu byl konsenzus relativně slabý — jako významnou zábranu rozpoutání občanské války, pak je očividné, že nedojde-li k nepředvídatelnému zlomu v podmínkách, za nichž působí soudobá dělnická třída ve vyspělých kapitalistických zemích, není už občanská válka jen „tvrdým“, ale prostě nerozlousknutelným oříškem. A ne náhodou byla revize toho pojetí, které absolutizuje občanskou válku jako prostředek revoluční změny, obsažena již v prvním obrodném dokumentu postalinského období, v usnesení XX. sjezdu KSSS.

Poměrný realismus Lenina byl patrný především na půdě nově založené internacionály, jejíž nejvlastnější funkcí byl právě úkol rozvinout mezinárodní revoluci. Původní taktika Komunistické internacionály byla ovšem vzhledem k akutní revoluční krizi v zemích, jež utrpěly válečnou porážku, taktikou „přímé zteče“ kapitalismu; výrazem této taktiky byl ostatně i „pochod na Varšavu“ v létě 1920 — a ruští komunisté věřili, že II. kongres Internacionály se již bude konat v některém ze západních proletářských velkoměst. I v tomto období (tzv. I. poválečné periodě) si však byli vědomi některých vážných úskalí rozvoje revoluce na Západě: výmluvným dokladem toho je zejména Leninova argumentace proti levičáctví. Neobyčejnou komplikovanost a obtížnost provedení revoluce ve vyspělých kapitalistických zemích brala pak již silně v úvahu nová strategická orientace, kterou probojovali bolševici na III. a rozvinuli na IV. kongresu Kominterny a která obsahuje závěry, jejichž jádro má pro politiku komunistů trvalou platnost dodnes.

*

Nicméně ani v tomto období neuvažovali ještě bolševici neblahou alternativu, že by Sovětské Rusko mohlo ve svém avantgardním revolučním počínu zůstat nadlouho — natož na tři desetiletí — osamoceno. Revoluce se opozdila a uká-

zala se jako nečekaně složitá záležitost — to však neznamenalo, že by neměla zítra triumfovát. Sovětskému Rusku se již teď dostalo od mezinárodního proletariátu rozsáhlé podpory, bez níž by bylo v letech zahraniční intervence nutně odsouzeno k záhubě — a tato podpora posílala v bolševicích důvěru v jejich třídní „pojence“ a v možnosti jejich brzkého úspěchu, který by zaostalému Rusku přinesl účinnou materiálně ekonomickou pomoc. Teprve když po celé sérii neúspěšných pokusů v řadě zemí znovu selhala příležitost k revoluci v Německu také na podzim 1923 a když postupující konsolidace evropského kapitalismu pokročila i ve sféře ekonomiky, vnucoval se stále neodbytněji závěr, že s revolucí v žádné z vyspělých zemí bezprostředně počítat nelze.

Je jen logické, že tento závěr nemohl být ani teď akceptován všemi, v plném rozsahu a s uznáním všech jeho konsekvencí. Jeho přijetí se totiž rovnalo uznání toho, že selhal nejvlastnější předpoklad, smysl i záměr ruské revoluce. Jeho přijetí vyvolávalo tedy nutnost totálního přehodnocení především celé koncepce vztahu mezinárodní a ruské revoluce.

Avšak nedostí na tom. Akceptovat uvedený závěr znamenalo zodpovědět i mučivou otázku dalších osudů dělnické moci v Rusku, která v rozvoji revoluce musela nadále počítat zřejmě jen s vnitřními ekonomickými a sociálními zdroji. Mohou tyto sociální zdroje — při početně slabé a rozvratem ekonomiky deklasované dělnické třídě, ztrácející se v moři nesocialistického elementu malovlastníků — postačovat k udržení moci a navíc k přetváření sociální struktury země v socialistickým směru? A dovolí ekonomické zdroje — při nerozvinutém a navíc zpustošeném průmyslu a při drtivé převaze rozdrobené rolnické malovýroby — uskutečnit socialistickou přestavbu země? Jestliže ano, které zdroje tu jsou rozhodující? A jaké má být optimální tempo rozvoje?

Všechny tyto a podobné fundamentální otázky vyhlídek a metod rozvoje revoluce jak v Rusku, tak na Západě byly nanejvýš palčivé a komplikované. Navíc vstaly v době, kdy nemoc definitivně vyřadila Lenina z jakékoli činnosti v hnutí, kdy se bolševická strana začala zmitat

v bojích o nástupnictví a kdy se tudíž principiální problémy nerozlučně propletly s osobními ambicemi silných a vlivných vůdců strany. Za této dramatické situace, vypjaté až do krajnosti, se v komunistickém hnutí začalo odvíjet předivo názorového a mocenského boje, jehož výústění mnohostranně a mnohoznačně ovlivnilo osudy lidstva na několik desítek let.

II. Socialismus v jedné zemi

6

„Vždy jsme zdůrazňovali, ... že takové dílo, jakým je socialistická revoluce, není možné uskutečnit v jedné zemi.“²⁷

Lenin

Problém pojetí ruské revoluce se specifickým způsobem reprodukoval v polovině 20. let v podobě sporu o možnosti či nemožnosti vítězství socialismu v jedné zemi.

Bezprostředně po Leninově smrti nebyla tato možnost uvažována jako reálná alternativa žádným z prominentních vůdců strany, Stalina nevyjímaje. Tento přístup k věci neudivuje, uvážíme-li, jak odvozenou a závislou úlohu měla hrát ruská revoluce v původních představách svých vůdců, jak zakořeněná byla tato představa a jak silná byla teoretická autorita Leninova, který podobnou možnost explicitě vylučoval.

Tehdejší pojetí otázky je možno dobře demonstrovat na úvahách Zinověva, který přísně odlišoval dva aspekty výstavby: možnost *budovat* socialismus v Rusku a možnost *dovršet* jeho výstavbu v podmínkách izolace. První možnost připouštěl, druhou vylučoval. Toto mínění zůstalo pak součástí platformy později se vytvořivší skupiny Trocký–Zinověv. Stalin na proti tomu přešel na pozici neochvějného stoupence možnosti vítězství socialismu v SSSR, a toto stanovisko spolu s Bucharinem proti opoziční skupině skutečně prosadil.

Sotva lze vyloučit, že i budoucí soud historiků a sociologů vyzní v dané věci pro Stalina pozitivně a že právě zde se objeví jádro jeho dějinné zásluhy. Je zcela přirozené, že ti, kdo měli pokračovat v socialistické přeměně Ruska s vědomím, že jsou nadlouho odkázáni sami na sebe, potřebovali co největší jistotu, že dílo jimi započaté může být i v čistě národním rámci také plně dovršeno. Entuziasmus sovětských pětiletok lze si bez tohoto vědomí jen těžko představit. Stalin tehdy mnohem lépe vycítil praktické potřeby hnutí než někteří jeho odpůrci, příliš ulpívající na teoretických aspektech sporu.

Pokud však jde právě o tento druh aspektů, je problém „pravdy“ v dané polemice otevřenější. Je totiž třeba vědět, že Zinověvova negativní odpověď na otázku „možno či nemožno“ se vztahovala ke skutečně zralému stadiu socialismu: k takovému, kdy již dochází k zániku tříd a tudíž i diktatury proletariátu, kdy došlo k „definitivnímu nastolení a konsolidaci socialismu“, kdy se činí „krok ke druhému stadiu, k vyššímu stadiu komunismu“. Jeho vymezení se tudíž kryje s oním stadiem, k němuž SSSR dospívá skutečně teprve poté, kdy se spojilo „úsilí proletářů několika pokročilých zemí“ — nebo řeč-ně *několika zemí*.²⁸

Zinoněv i ostatní odpůrci Stalinovy teze chápali socialismus v kontextu široké mezinárodní dělby práce — a v tomto smyslu nepřipouštěli možnost vítězství socialismu v kterékoli jednotlivé zemi, ať už by šlo, jak výslovně zdůrazňovali, třebas i o Spojené státy. Odvolávali se na Marxovu analýzu účinků, které měl kapitalistický velkovýrobní rozklad národní uzavřenosti a vytvoření všestranné závislosti národů, a odvozovali z toho, že „socialismus v jedné zemi“ ignoruje logiku dějinného vývoje a strukturu moderního světa. Socialismus byl v jejich představách společností, která předstihla kapitalismus ve všech sférách společen-

²⁷ Lenin, *Sočinenija*, vyd. z r. 1928, sv. XXV, str. 474. Cit dle I. Deutscher, *uv. práce*, II. díl, str. 478.

²⁸ Jsou to možná tyto skutečnosti, jež vedly Valentina Gerratanu, člena ústředního výboru Italské komunistické strany, k úsudku, že „z teoretického hlediska se ukázalo být v tomto případě stanovisko Zinověvovo skutečně mnohem správnější, než bylo Stalinovo.“ (Příspěvky k dějinám KSC, 1965/2, str. 348–9.) Gerratana v průběhu diskuse italských historiků o dějinách KSSS ukazuje, že Stalin se vyhnul teoretické rovině diskuse, ignoroval klasické rozlišení mezi dvěma fázemi komunismu, a aby diskusi od této otázky odvrátil,

neváhal ani vytrhávat Zinověvovy pasáže z kontextu. (Důkazem toho budiž například porovnání citované pasáže Zinověva, kterou přejímáme z Gerratanu, s textem uváděným Stalinem v práci *K otázkám leninismu*. (Stalin, *Spisy*, sv. 8, str. 74.) Dále je možno upozornit, že pokud bylo Zinověvovo stanovisko omylem, šlo o omyl mnohem zanedbatelnější než u Stalina, který ještě rok předtím vylučoval samu možnost „zorganizovat socialistickou výrobu“ (v jedné zemi) jako takovou — tedy ono stadium, jehož SSSR zhruba dosáhl již v r. 1936.

ského bytí a vědomí — a jako taková se tudíž nemohla vytvořit pouze v jediné a navíc tak zaostalé zemi.

Tyto jejich nároky na socialismus, uvážíme-li komplikovanost cesty, již se pak ubíral historický pokrok, lze snadno označit za přemrštěné. Stalinovy analýzy však naproti tomu dosvědčují, že jeho pojetí socialismu nepřekračovalo myšlenkově rámec zaostalých poměrů země: vybudovat socialismus se u něho krylo se „zdoláním buržoazie“;²⁹ koncepci vyzrálého socialismu, přihlízející k vyspělosti ekonomik Západu a nutnosti jejich předstížení, znevažoval jako „šosáckou“ a „měšťáckou“;³⁰ a proti ní jakožto „skutečnou“ ekonomickou základnu socialismu kladl souhrn opatření, která jsou nepochybně nutnou, ale zdaleka ne postačující podmínkou a charakteristikou socialismu v klasickém marxistickém smyslu, nebo i opatření, která se ukázala iluzorní.³¹

Takovéto pojetí věci bylo ovšem nejen otázkou myšlenkových dispozic, ale rovněž (ne-li primárně) určité konkrétní historické logiky. Jakmile se totiž akceptovala idea o možnosti úplného vítězství socialismu v zemi s minimem podmínek pro takové vítězství, nutilo to přirozeně vymezit fenomén socialismu tak, aby se úkol jeho vybudování stal reálným.³²

7

„Úplné vítězství socialistické revoluce v jedné zemi je nemyslitelné, neboť k tomu je třeba neaktivnější spolupráce přinejmenším několika vyspělých zemí, k nimž nelze počítat Rusko.“³³

Lenin

„Otázku »organizace socialistické výroby« vytyčil Lenin již v roce 1915, ...

kdy byla na pořadu otázka přerůstání demokratické revoluce v revoluci socialistickou.“³⁴

Stalin

Zvlášť problematickým aspektem tehdejších diskusí byl spor, zda ideu o možnosti takového vítězství razil již Lenin, nebo zda ji vytyčil teprve Stalin s Bucharinem. Tento spor má smutný primát v dějinách bolševické strany, ne-li marxistického myšlení vůbec. Byl to první případ, kdy tvůrce nové strategie, již si zřejmě žádaly podmínky doby, přiřkl její otcovství někomu druhému, označil ji za odkaz dob minulých (čímž — mimochodem — teoreticky anuloval její novátorský význam); kdy ten, kdo teorii rozvíjel, se prohlásil ortodoxním, zatímco ten, kdo byl skutečně ortodoxní, se stal údajným revizionistou; a kdy nový teoretický závěr se neodůvodňoval změněnou situací, nýbrž — demagogicky interpretovanou — citací klasika. Neboť Stalin, aby ve straně prosadil své stanovisko proti těm, kdo přespříliš dogmaticky lpěli na klasických formulacích problému, prohlásil je (Zinověva, Trockého a jejich skupiny) za revizionisty,³⁵ a aby se mohl zaštitit autoritou myslitele, jehož teoretického odkazu se nikdo neodvažoval dotknout, pomocí žonglérské manipulace s citacemi dovodil, že možnost vítězství socialismu v Rusku i v podmínkách osamocené budování je vlastně ideou Lenina již od roku 1915.

Stalin zde argumentoval především Leninovou tezí o možnosti vítězství socialismu nejprve v jedné zemi, obsahující úvahu, že „vítězný proletariát této země se po vyvlastnění kapitalistů a zorganizování socialistické výroby ve své zemi postaví proti ostatnímu svě-

²⁹ Stalin, *Spisy*, sv. 9, str. 31.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Stalin tento myšlenkový rámec v podstatě nepřekročil ani později, což je patrné zvláště z některých pasáží jeho teoretické závěti, *Ekonomických problémů socialismu v SSSR*.

³² Proto se do středu pozornosti dostala v absolutizované podobě problematika výrobních vztahů (navíc žužena v podstatě na otázku charakteru vlastnictví), zatímco problematika stavu a kvality výrobních sil a s tím spojeného sociálního klimatu socialistické společnosti ustoupila do pozadí. V přímo absurdní podobě se toto protimarxistické pojetí reprodukuje dnes u teoretiků komunistické strany Číny.

³³ Viz odkaz 5.

³⁴ Stalin, *Spisy*, sv. 9, 40–41.

³⁵ Zvláště charakteristická je tato jeho interpretace věci na VIII. plénu EKI: „Trocký si vzal za cíl vést boj proti Leninově teorii, ale protože bojovat otevřeně proti Leninovi je věc velmi riskantní, rozhodl se vést tento boj

proti »teorii« Stalinově. ... V dalším výkladu se vynasnažil dokázat, že je tomu právě tak, že o Stalina tu nejde, že o žádné Stalinově »teorii« nemůže být ani řeči, že Stalin si nikdy nečinil nárok na cokoli nového v teorii, nýbrž jen usiloval o usnadnění úplného vítězství leninismu v naší straně, navzdory všemu revizionistickému namáhání Trockého. Zatím připomínám, že Trockého prohlášení o Stalinově »teorii« je manévr, úskok, zbabělý a nepodarený úskok, vypočítaný na to, aby tímto úskokem byl zamaskován boj proti leninské teorii vítězství socialismu v jednotlivých zemích, boj, který začal v roce 1915 a trvá dodnes.“ (Stalin, *Spisy*, sv. 9, str. 120.)

Lze se jen tázat, proč v zájmu »usnadnění úplného vítězství leninismu« ve straně bylo nutno vyjmout z pozdějších vydání Leninových spisů řadu výroků nekonzistentních se Stalinovou verzí. Sama tato machinace vrhá světlo na problém, nakolik mohl Stalin opravdu věřit, že brání odkaz Leninův a nakolik tedy mohl vznášet obvinění svých odpůrců ze zrady leninismu upřímně.

tu...“ atd. Proložena slova byla v otištěné polemice zdůrazněna Stalinem, ale pro logiku našich vývodů jsou neméně důležitá. Neboť též Stalin při interpretaci leninského pojetí možnosti výstavby socialismu sám ještě v květnu 1924 právě toto zorganizování socialistické výroby označil za druh úkolu, který je podle Lenina úsilím jedné země, zejména takové rolnické země, jako je Rusko, neřešitelný.³⁶

Tato původní interpretace leninismu Stalinem je pro naši otázku neobyčejně ilustrativní. Nejenže znovu dokresluje závěr, který jsme již učinili (že možnost vítězství socialismu v jedné zemi nevztahoval Lenin v tezi z r. 1915 na Rusko), ale obsahuje i tvrzení, že Lenin vylučoval možnost vítězství socialismu v kterékoliv jednotlivé zemi, tedy i v zemi vyspělé. Tento výklad je pravděpodobně zcela regulérní. Lenin podle všeho připouštěl osamocené vítězství v tom smyslu, že vyspělá země bude schopna vyvlastnit buržoazii a zorganizovat socialistickou výrobu sama, bez součinnosti s druhými zeměmi; nikoli však v tom smyslu, že by mohla realizovat socialismus v tom tradičním marxistickém pojetí, jež bylo Leninovi vlastní, a že by dokonce mohla dlouhodobě fungovat v obklíčení druhých kapitalistických zemí i tehdy, kdyby v nich ono „rozněcování povstání“ a případné použití vojenské moci nevedlo k vítězství revoluce. Opačný předpoklad byl do leninské teorie vložen jakožto nesporný teprve později, když Stalin potřeboval zkonstruovat absolutní protiklad mezi leninismem a trockismem.³⁷

Ve skutečnosti si Lenin tuto otázku sotva kladl jako reálnou, jestliže předpokládal, že k první zvítězivší vyspělé zemi se dostatečně brzy přidruží další. Buď jak buď. Stalinova argumentace Leninovou

úvahou z r. 1915 je nejenom nepřesvědčivá, ale mluví naopak proti němu.

Své tvrzení opíral Stalin dále o Leninovy studie zabývající se plány socialistické výstavby v Rusku a v nich obsažené výroky o „nevyhnutelnosti našeho vítězství v přestavbě společenského hospodářství“ (z r. 1919),³⁸ o možnosti a nutnosti vybudovat „socialistický základ naší ekonomiky“ (z r. 1921),³⁹ o jistotě, že „z Ruska nepovského se stane Rusko socialistické“ (z r. 1922).⁴⁰ Tyto a některé analogické výroky dokazují ovšem pouze to, co dokazovat ani netřeba: že Lenin úporně a tvořivě hledal cesty socialistické přestavby i v podmínkách rolnické země, neboť takováto přestavba — vzato z hlediska úzce národního — byla samotným smyslem a cílem revoluce. Jsou tedy důkazem směru zamýšleného vývoje, nikoli ještě důkazem Leninova předpokladu, že tento směr bude a může být také plně realizován v podmínkách mezinárodní izolace, tedy silami samotného a osamocného Ruska jakožto technicky zaostalé a agrární země.⁴¹

Celkově tu lze tedy vyjádřit — ovšem zhruba a podmíněně — asi tento úsudek: Opozice let 1924—1926 byla blíže pravdy v tom, že dovršení výstavby socialismu — ve smyslu překonání etapy diktatury proletariátu a přechodu k druhé fázi komunismu — nelze realizovat v podmínkách mezinárodní izolace Ruska; a že socialistickou společností v plném slova smyslu je kulturně vyspělá společnost s mocnými výrobními silami — tak, jak ji chápalo socialistické hnutí od Marxe až k Leninovi. Stalin měl v zásadě pravdu potud — a to bylo v dané situaci zřejmě nejdůležitější —, že nelze na dlouhá léta počítat s mezinárodní revolucí a že tomuto předpokladu je třeba pod-

³⁶ Stalin tehdy napsal: „Hlavní úkol socialismu — zorganizování socialistické výroby — máme ještě před sebou. Je možno vyřešit tento úkol, je možno dosáhnout definitivního vítězství socialismu v jedné zemi bez společného úsilí proletářů několika pokročilých zemí? Ne, není možno. K svržení buržoasie postačuje úsilí jedné země, to nám potvrzují dějiny naší revoluce. K definitivnímu vítězství socialismu, k zorganizování socialistické výroby, úsilí jedné země, zejména takové rolnické země, jako je Rusko, již nepostačuje, k tomu je třeba úsilí proletářů několika pokročilých zemí.“ (Stalin, *Spisy*, sv. 8, str. 69).

³⁷ Jeho interpretace leninismu v dané otázce z května 1924 stojí totiž oběma nohama na půdě, označené později za trockistickou a neslučitelnou s členstvím ve straně. Trocký totiž stejně jako Lenin připouštěl možnost vítězství socialismu v jedné zemi, avšak ne za předpokladu její dlouhodobé izolace v kapitalistickém obklíčení.

³⁸ Lenin, *Spisy*, sv. 30, str. 105.

³⁹ Tamtéž, sv. 32, str. 341 a násl.

⁴⁰ Tamtéž, sv. 33, str. 441.

⁴¹ Za zárodek podobného předpokladu by spíše bylo možno považovat některé úvahy ze stati *O družstevnictví* (Lenin, *Spisy*, sv. 33, str. 465 a násl.), kterou psal Lenin v době, kdy jeho víra v pomoc mezinárodní revoluce byla už zřejmě zviklána. Na druhé straně však nelze pokládat za náhodné, že ve své nejpozdější práci (z března 1923: *Raději méně, ale lépe*, sv. 33, str. 486—502), nevyvozuje z „opozdní“ socialistické revoluce strategii výstavby socialismu v jedné zemi, nýbrž pouze určitou „taktiku dělnické moci“ (do doby, než Západ dovrší svůj vývoj k socialismu, nebo než dojde k srážce mezi ním a revolučním Výchozem), taktiku, z níž nikterak nelze vyvodit ideu o možnosti vybudovat v izolovaném Rusku úplnou socialistickou společnost. (Tamtéž, sv. 33, zvl. str. 497—502.)

řídít další strategii ruské revoluce; že je tudíž třeba se orientovat na vítězství socialismu i v izolovaném Rusku; že teoretický spor o otázku možnosti takového vítězství v jedné zemi má eminentní praktický dosah vnitřní i mezinárodní; a že v samotném Leninově díle je v jádře obsažen program výstavby základů socialismu, který lze v Rusku realizovat i za daných mezinárodních podmínek.

Co Stalin naprosto nemohl prokázat, bylo tvrzení, že idea vítězství socialismu v Rusku jako „jedné, jednotlivé zemi“ byla ideou Lenina — dokonce od roku 1915. Leninovo více než rezervované stanovisko v této věci nebylo náhodné. Neboť takovému vítězství stály v cestě překážky, jež nebyly vždy překonatelné metodami adekvátními leninským principům, principům revolučního marxismu.

Právě do této situace byla však bolševická strana vmanévrována neblahým vývojem pořijnových dějin, který revoluci, jež svou budoucnost vázala na úspěch mezinárodního proletariátu, ponechal na její pouti osamocenu. Její osud závisel teď zřetelně jen na volbě kurzu, který strana nastoupí: kurzu, který by dovolil započaté dílo socialistické přestavby země optimálním způsobem rozvinout.

8

„Jen dohoda s rolnictvem může zachránit socialistickou revoluci v Rusku, dokud nevypukne revoluce v jiných zemích.“⁴²

Lenin

Vypracování takového kurzu mohlo těžit z předchozích zkušeností ekonomické politiky bolševiků, která prošla velice složitým vývojem.

⁴² *Raději méně, ale lépe*, sv. 32, str. 220.

⁴³ Lenin to později dokumentoval na příkladu dekretu sovětské vlády o státním monopolu na inzerci, který vyjadřoval předpoklad, „že soukromopodnikatelské noviny zůstanou všeobecným zjevem, že zůstane ekonomická politika vyžadující soukromé inzerce, že zůstane také instituce soukromého vlastnictví, že zůstane celá řada soukromých podniků, které budou potřebovat reklamu a inzerci.“ (*Raději méně, ale lépe*, sv. 33, str. 82.)

⁴⁴ Tamtéž, str. 84.

⁴⁵ Tamtéž, sv. 32, str. 225.

⁴⁶ „Naše dřívější ekonomická politika, nelze-li říci počítala (v tehdejší situaci jsme vůbec neměli počítati), pak do určité míry alespoň předpokládala — lze říci: neuváženě předpokládala —, že stará ruská ekonomika bude převedena přímo na státní výrobu a rozdělování podle komunistických zásad“ — říká Lenin na II. sjezdu politicko-osevětových pracovníků v říjnu 1921. (*Spisy*, sv. 33, str. 52. Analogicky tamtéž, str. 49, 53, 79, 81.)

⁴⁷ Násin těchto představ podává Włodzimierz Brus ve své vynikající práci *Modely socialistického*

V bezprostředně porevolučních měsících byla tendence „přejít k novým společenským poměrům... s největší přízřivostí k tehdejšímu poměrům, podle možnosti postupně a bez zvláštní radikální přeměny“⁴³ — tedy, obecně řečeno, cestou podřízení velké části kapitalistického sektoru státnímu regulování. Tato tendence se však nemohla v praxi realizovat již proto, že to nedovolovaly tehdejší podmínky: buržoazie, spoléhající na rozpad sovětské moci, nebyla ochotna „přistoupit na dílčí ústupky, které jí dávala sovětská moc v zájmu pozvolnějšího přechodu k novému pořádku“⁴⁴, nýbrž rozpoutala nelibostnou občanskou válku; v procesu této války, v níž šlo o bytí a nebytí sovětské moci, nezbyvalo v podstatě nic jiného, „než si počínat po vojensku i na poli ekonomickém“⁴⁵, nutnost toho stupňoval pak krajní hospodářský rozvrat jako dědictví carismu, války i převratu. Současné však na radikální rozhod se zárodky původně koncipované politiky působily i další faktory a úvahy. Pokus „přejít přímo ke komunistické výrobě a rozdělování“⁴⁶ který představoval jádro politiky tzv. válečného komunismu, byl i výrazem velmi kusých představ tehdejšího socialistického hnutí o cestách přechodu ke komunismu,⁴⁷ podcenění některých ekonomických faktorů a přecenění faktorů ideového a mocenského rázu,⁴⁸ jakož i — last but not least — očekávání revoluce na Západě, která měla kompenzovat nepříznivý poměr třídních sil v zemi a svou ekonomickou pomocí zajistit úspěch přímého přechodu ke státní výrobě a rozdělování podle komunistických zásad.

hospodářství (NPL 1964, str. 32). Autor zde konstatuje zdrženlivý postoj Marxe a Engelse při popisování budoucí společnosti, shrnuje jejich fragmentární představy o socialistické soustavě hospodářství a ukazuje, jak byly pochopeny socialistickým hnutím: výrobní proces, do detailu určený plánovacím centrem, hospodářství bez směny, cen a peněz, obrovské sklady rozdělující výrobky podle předkládaných pracovních tažonů, atd. Z tohoto hlediska neudivují Leninova slova o pojetí věci v r. 1918: „Tehdy se předpokládalo, že bude možno přejít k socialismu bez předběžného období, ve kterém by byla stará ekonomika přizpůsobována ekonomice socialistické. Předpokládali jsme, že vytvořením státní výroby a státního rozdělování jsme vstoupili bezprostředně do jiného ekonomického systému výroby a rozdělování, než byl předešlý.“ (Lenin, *Spisy*, sv. 33, str. 80–81.)

⁴⁸ Srv. zvláště známou Leninovu úvahu o poměru nadšení a osobní zainteresovanosti a o nutnosti přechodných stupňů od kapitalismu ke komunismu, (*Spisy*, sv. 33, str. 49).

Tento pokus vyústil po třech letech v naprosto slepé uličce^{48a}

Analogicky jako v mezinárodním měřítku — jak to zhruba ve stejné době vyhlašoval III. kongres Komunistické internacionály — bylo nutno i na půdě ruské revoluce přejít od „zteče“ k „obléhání“.⁴⁹

Šlo tu přirozeně o dvě relativně nezávislé řady procesů: neúspěch pokusu v Rusku byl dostatečně podmíněn samotnými vnitřními faktory a zjevně by se bylo od něj muselo ustoupit i při sebe-příznivějším mezinárodním vývoji, a to i tehdy, kdyby nebyl provázen tak dlouhou a vyčerpávající válkou.

Toho si však tehdy nebyli bolševici vědomi do všech důsledků: tržní mechanismus se zbožně peněžními vztahy chápali jako prvek socialismu cizí, snažili se ho i nadále maximálně omezit a co nejdříve eliminovat.⁵⁰ Vzhledem k tomu chápali po jistou dobu nahrazení politiky „zteče“ novou ekonomickou politikou jako vývojovou okliku, vynucenou nesnázemi zaostalé země, jež se zostrily tím, že se opozdila revoluce v Evropě, a že tudíž nelze zvenci očekávat účinnou ekonomickou ani mocenskou podporu.

Tak byla otázka pojata již na X. sjezdu, který tento „příkrý obrat“ proklamoval.⁵¹

Také o čtvrt roku později, na III. kongresu Komunistické internacionály, uvádí Lenin změnu v postupu komunistické strany do přímé souvislosti s tím, že se mezinárodní revoluce nevyvíjí tak přímočaře, jak se očekávalo, a mluví proto o nutnosti „přizpůsobit naši taktiku této klikaté linii dějin“.⁵² Ve stati ke 4. výročí Října zdůvodňuje nutnost houževnatě

se učit nové ekonomické politice tím, že „jiného přechodu ke komunismu nyní, v nynějších poměrech, v sousedství kapitalistického (dosud ještě kapitalistického) Západu není.“⁵³ A stejně tak, krátce poté, odůvodňuje tutéž nutnost, zdůraznil svým posluchačům: „Musíte mít na paměti, že naše sovětská země ... není obklopena socialistickou Francií a socialistickou Anglií, které by nám pomohly svou vyspělou technikou, svým vyspělým průmyslem.“^{54 55}

Tento aspekt věci, k němuž se u Lenina přidružovalo stále zřetelnější poznání, že v malorolnické zemi by ani za jiných mezinárodních okolností nebyl přímý přechod ke komunismu možný, byl pak u některých jiných bolševických teoretiků povýšen na jediný: v NEPU viděli prostředek v podstatě politického rázu, prostý taktický manévr k udržení proletářské moci do propuknutí sociálních revolucí na Západě.⁵⁶ Náзор, že základní principy NEPU platí nezávisle na tom, zda ke světové revoluci dojde či nikoli, se prosazoval teprve postupně v průběhu dalších let.⁵⁷

Zdůrazňujeme-li tento „mezinárodní“ aspekt věci, který je prizmatem našeho pohledu, pak nikoli proto, že by snad figuroval jako jediný faktor při volbě ekonomické politiky bolševiků (multidimenzionálnost sociální reality nám nedovoluje odvozovat žádný společenský jev z působení pouze jediného faktoru), nýbrž proto, že ani tuto oblast pořijnové politiky zjevně nemůžeme bez jeho účinkování racionálně vyložit. Platí to i pro nadmíru dramatickou etapu hledání a realizace ekonomického kursu osamoceně revoluce.

^{48a} „Na hospodářské frontě — uvedl Lenin později — nás při pokusu o přechod ke komunismu stihla na jaře roku 1921 vážnější porážka, než byla kterákoliv porážka, již nám způsobil Kolčak, Děnikin nebo Pilsudski, porážka mnohem vážnější, mnohem podstatnější a nebezpečnější.“ (Lenin, *Spisy*, sv. 33, str. 51–5).

⁴⁹ Lenin, *Spisy*, sv. 33, str. 85, 61 aj.

⁵⁰ Srv. uvedenou práci W. Bruse, zvl. str. 34–40, 60–67, a podnětnou stat Ludvíka Brázdy *Dvě pojetí ekonomické politiky KSR (b)*. (*Příspěvky k dějinám KSC*, 1966/6, str. 803–830.)

Také tato snaha se ovšem musela setkat s neúspěchem. Půl roku po zavedení naturální daně Lenin konstatoval, že pokus zavést socialistickou směnu průmyslových výrobků za zemědělské se nezdařil; přeměnil se v koupi a prodej, z toho odvodil, že je nutno provést ještě další ústup „nejen ke státnímu kapitalismu, nýbrž i k státnímu regulování obchodu a peněžního oběhu. Jedině touto cestou, ještě zdůlhaovější než jsme předpokládali, můžeme obnovovat hospodářský život.“ (Lenin, *Spisy*, sv. 33, str. 93, 88–9.)

⁵¹ Předchozí sjezd předpokládal, že naše hnutí

půjde přímočaře, uvedl Lenin. „Ale ukázalo se, jako se vždycky ukazovalo v celé historii revolucí, že hnutí postupovalo klikatě.“ Proto je třeba „jako přechodného opatření použít systému (naturální) daně a svobodného oběhu zboží“. „V podstatě vypadá situace takto: musíme hospodářsky uspokojit střední rolnictvo a přistoupit na svobodu oběhu zboží, jinak udržet moc proletariátu v Rusku za situace, kdy se mezinárodní revoluce zdržela, není možné, ekonomicky to není možné.“ (Srv. *Spisy*, sv. 32, str. 272, 231, 232.)

⁵² Lenin, *Spisy*, sv. 32, str. 501.

⁵³ Tamtéž, sv. 33, str. 50.

⁵⁴ Tamtéž, sv. 33, str. 63.

⁵⁵ Logickým protějškem těchto úvah byla přirozeně představa, že na Západě, kde převládají velkokapitalistické vztahy a kde je jiný poměr třídních sil, „byl přímý přechod ke komunismu možný“ (Srv. Lenin, *Spisy*, sv. 32, str. 239 a 355; sv. 33, str. 97, 102–3 a 107).

⁵⁶ Srv. *Příspěvky k dějinám KSC*, 1966/6, str. 822–3.

⁵⁷ Srv. uved. práci W. Bruse, str. 60 a násl., zvl. str. 66–7.

„Z perspektivního hlediska dosáhneme nejvyššího tempa rozvoje tehdy, když rozvoji průmyslu bude odpovídat rychle se rozvíjející zemědělství“.⁵⁸

Bucharin

Na úvahy a praktická řešení z počátku dvacátých let navázaly v některých směrech památné diskuse pozdější, z nichž postupně v procesu nanejděš urputného boje vykrystalizovala ta ekonomická politika sovětského státu, jež se stala synonymem socialistické výstavby jako takové. Ve skutečnosti i tato fáze politiky reflektovala ve své konkrétní podobě velice jedinečné podmínky zaostalé země, jež se přitom v rozporu se všemi předpoklady musela propracovat k socialismu sama.

Okolnost, že se evropský kapitalismus relativně stabilizuje a že s revolucí evropského proletariátu nelze nadlouho počítat, vystihl zvlášť prozíravě Bucharin a vyvodil z ní ucelenou ekonomicko-politickou doktrínu. Její podstatnou složkou byla zhruba tato argumentace: Jestliže se dělnická moc v Rusku nemůže opřít o proletářskou diktaturu země Západu, její osud závisí tím více na postoji domácího rolnictva, jemuž je třeba učinit dalekosáhlejší koncese než dosud. Ekonomicky vzato, proletariát je závislý především na zámožných rolnících, kteří vyrábějí neprostou většinu tržní produkce a zajišťují tudíž jak výživu města, tak značnou část akumulací zdrojů. Rozvoj jejich hospodářství je proto třeba nikoli omezovat, ale podporovat. Obohacování kulaků povede zároveň — při promyšlené hospodářské politice státu — k růstu bohatství celé společnosti. Úměrně tempu rozvoje rolnické ekonomiky bude možno zajišťovat i tempo industrializace. Zpočátku bude pomalé, „půjdem snad krokem želvy“, ale o to jistěji a s perspektivou pozdějšího rychlého a přitom rovnoměrného vývoje bez vážnějších kolizí. Naproti tomu nerespektovat objek-

tivní závislosti by znamenalo porušit „univerzální zákon dynamické ekonomické rovnováhy“, ohrozit přirozené svazky mezi jednotlivými oblastmi národního hospodářství a tím narušit i politickou rovnováhu v zemi se zřejmými důsledky pro osud proletářské diktatury.

Bucharinova koncepce měla zřetelnou vnitřní logiku a znamenala v řadě směrů výrazné obohacení marxistické teorie socialismu. Anticipovala mnohé (v problematice vztahu plánu a trhu, proporcí růstu, metod řízení aj.),⁵⁹ na co začala ekonomická praxe socialistických zemí — bohužel s přílišným opožděním — navazovat v nedávných letech. Značný realismus propůjčil pak této koncepci po několikaleté dominantní postavení v teorii a praxi sovětské ekonomiky i politiky; na této platformě — i když se distancoval od některých jejích krajních formulací — v podstatě stál až do roku 1928 také Stalin.

Nicméně tato doktrína měla svá vážná úskalí. Bucharin zajisté navazoval (těsněji než jeho odpůrci) na Leninovu ideu o svazku dělníků a rolníků jako nejvyšší zásadě proletářské diktatury a na jeho výzvu „postavit se na půdu existujících kapitalistických poměrů“⁶⁰ vzhledem k dané sociální struktuře země a k podmínkám mezinárodní izolace, kdy „jen dohoda s rolnictvem může zachránit socialistickou revoluci v Rusku“.⁶¹ Je však otázka, zda současně doceňoval i ta Leninova varování, jež byla s orientací na rozvoj svobody obchodu a tudíž kapitalismu na vesnici spojena. Lenin připouštěl, že je možno se takto orientovat a nepodřít tím kořeny politické moci proletariátu, avšak otázku viděl „v zachování míry“.⁶² Bucharin podle názoru svých odpůrců tuto míru nezachoval.⁶³ Lenin neztrácel ze zřetele, že ze svobody obchodu vyrůstá třídní diferenciace a tudíž i třídní boj na vesnici.⁶⁴ Bucharin tento vážný problém nechal prakticky nezodpovězen.

⁵⁸ N. Bucharin, *Zamětky ekonomista*. Cit. dle uv. práce W. Bruse, str. 80.

⁵⁹ Velmi pěkný nástin této stránky problematiky obsahuje citovaná už práce W. Bruse; srov. zvl. str. 73–74.

⁶⁰ Lenin, *Spisy*, sv. 33, str. 91.

⁶¹ *Raději méně, ale lépe*, sv. 32, str. 220.

⁶² Lenin, *Spisy*, sv. 32, str. 224.

⁶³ Srovn. např. jeho — v tehdejších podmínkách snad napadnutelnou — teorii o vrstvení kulaků do socialismu, přesněji řečeno předpoklad, že stejně jako družstevní rolnické buňky budou pro-

střednictvím bank atd. vrstvat do systému socialistického hospodářství i „kulacká družstevní hnízda“.

⁶⁴ Zvlášť příznačná je tato Leninova odpověď v závěrečném slově k referátu o zavedení naturální daně na X. sjezdu strany: „Bylo zde řečeno a také je to v připomínkách: »Jak udržíte dělnický stát při rozvoji kapitalismu na vesnici?« Tento zjev, který nám hrozí — rozvoj malovýroby a maloburžoazie na vesnici — tento zjev znamená největší nebezpečí.“ (Lenin, *Spisy*, sv. 32, str. 242.)

Celá budoucnost socialistického zřízení v Rusku závisí na rychlé industrializaci.

Zijeme pod železnou patou zákona původní socialistické akumulace.⁶⁵

Preobraženský

Tvůrcem v jádře protikladné generální koncepce výstavby socialismu v SSSR byl Preobraženský.⁶⁶ Vycházel z toho, že výsledek boje mezi kapitalismem a socialismem v mezinárodním měřítku závisí na tom, který systém dosáhne vyšší úrovně výrobních a kulturních sil. Rusko jako zaostalá země je tedy objektivně postaveno před úkol urychlené industrializace. Vzhledem k tomu, že normální proces akumulace nestačí zajistit zdroje v potřebném rozsahu, nezbyvá než přikročit k redistribuci národního důchodu ve prospěch industrializace tím, že se budou prostřednictvím neekvivalentní směny odčerpávat prostředky z nesocialistického sektoru, zejména z vesnice. Toto přechodné období „původní socialistické akumulace“ bude kritickou érou socialistického státu: nutnost progresivní akumulace znamená nižší proporcí růstu dělnických mezd a rolnických příjmů v porovnání s růstem národního důchodu, a přednostní rozvoj těžkého průmyslu vytvoří relativní napětí mezi výrobou a spotřebou — takže socialistický systém nebude ještě s to prokázat předností mu inherentní. Avšak zákon původní socialistické akumulace je objektivním zákonem rozvoje; prosadí se nezávisle i na postupu revoluce ve vyspělých evropských zemích — ba samy tyto země budou muset obdobím podobné akumulace projít, aby vyrovnaly existující zpoždění výrobních sil za americkým kapitalismem. V Rusku zahrne toto období přinejmenším dvě desetiletí intenzivního vývoje. (Preobraženský přitom ovšem předpokládal, že se mezitím revoluce v Evropě již rozšíří.)⁶⁷

Na první pohled je zřejmé, že Preobraženský tu anticipoval podstatné rysy vývoje, kterým pak Rusko mělo projít. Byl svého druhu duchovním otcem té volby, kterou později Stalin výrazně formuloval slovy: „Opozдили jsme se za vyspělými zeměmi o 50—100 let. Musíme tuto vzdálenost urazit za 10 let. Buď tak učiníme, nebo nás rozdrť.“⁶⁸ Také jeho teoretickou argumentaci není těžké vysledovat ještě ve Stalinových *Ekonomických problémech socialismu*, které vyšly o 28 let později. Navzdory tomu však koncepce původní socialistické akumulace sloužila donedávna jako učebnicový příklad a symbol „protirolnických tendencí“ vnitrostranické opozice.⁶⁹ Neboť v době, kdy se tato koncepce zrodila, nebyl to Stalin, ale Trocký a (krátce nato) Zinověv, kdo její základní východiska akceptovali. Stala se pak základem jejich společné platformy, která mimo jiné obsahovala také perspektivu postupné, ekonomickými nástroji řízené kolektivizace.

11

Již z uvedených údajů lze jistě rozpoznat, oč ve skutečnosti šlo v památných diskusích let 1926—7.

Príslušníci menšinového bloku, vědomi si dlouhé lhůty, která dělí jejich zemi od vybudování socialismu (v charakterizovaném již pojetí), předpokládali, že se revoluce v jiných zemích mezitím musí rozvinout. V tomto hodnocení (s nímž souviselo i popírání faktu relativní stabilizace kapitalismu a jež se promítlo i v levičácké orientaci na půdě Kominterny) spočíval nejhlubší omyl opozice, zvláště pak Trockého.⁷⁰ Vyplýval z něj však toliko předpoklad, že budování socialismu bude *dovršeno* teprve v součinnosti s vyspělými zeměmi, nikoli stálovsko, že toto budování „nemůže a nemá vést k vybudování“ — mám-li užít známých slov, jimiž Stalin v polemice inter-

⁶⁵ E. Preobraženský, *Novaja ekonomika*, Moskva 1924. Cit. dle I. Deutschera, uv. práce, II. díl, str. 231, 232.

⁶⁶ Svou koncepci vyložil v knize *Nová ekonomika* z r. 1924.

⁶⁷ Srv. zvl. uv. práci W. Bruse, zejm. str. 67—73, a I. Deutschera, II. díl, zejm. str. 231—4.

⁶⁸ Zárodky této volby nacházíme ovšem už v Leninovi, zvláště v jeho práci *Hrozící katastrofa a jak ji čelit* (ze září 1917). Ve svém „odkazu“ však podobnou orientaci explicitě nevytyčil.

⁶⁹ Srv. W. Brus, uved. práce, str. 70—71.

⁷⁰ „Což si lze představit, že evropský kapitalis-

mus bude po 30-50 let zahnívát, ale proletariát nebude s to provést revoluci? Ptám se: proč máme počítat s tímto předpokladem, který nelze nazvat než předpokladem neopodstatněného černého pesimismu vůči evropskému proletariátu? Je ovšem pravda, že ze vzácné logické polemiky Stalina vůči této Trockého myšlence“) vyplývá, že i on, ačkoli byl v tomto směru mnohem realističtější, odhadoval „skutečnou perspektivu“ takové revoluce ve lhůtu, po níž by pomoc Sovětskému svazu v dokončování výstavby socialismu byla stále ještě aktuální a velmi žádoucí.

⁷¹ Stalin, *Spisy*, sv. 9, str. 51—2.

pretoval Zinověva.⁷² A jestliže pak Stalin nakonec podsunul opozici odmítavé stanovisko i k samotné *výstavbě socialismu* v Rusku, jde o vyložení misinterpretaci. Neboť v diskusi ruských revolucionářů nešlo a logicky ani nemohlo jít o to, kam směřovat (zda k socialismu či ke kapitalismu), nýbrž o to, jakým způsobem ten (socialistický) trend, který byl nastoupen zvláště od léta 1918, zabezpečit v podmínkách trvající mezinárodní izolace. Vzhledem k ekonomické a sociální struktuře země se pak kardinální problémy objektivně musely stát tempo industrializace a s ním spjatý poměr k rolnictvu — problémy, které našly svůj teoretický výraz v koncepcích Bucharina a Preobraženského. Obě tyto základní koncepce tehdejší doby nesly s sebou vzhledem k jisté jednostrannosti řadu rizik, zvláště pak riziko ztráty socialistické perspektivy v případě prvého a chronicky konfliktních vztahů s rolnictvem v případě druhém.

Každá z bojujících stran se proto obávala, že vítězství protivníka ohrozí osud socialismu v zemi: že povede buď k buržoazní degeneraci sovětské moci nebo k její záhubě. Tím se zčásti vysvětluje rozhořčenost, s jakou byl boj veden a fakt vzájemného obviňování: jedněch z pravé úchyvky a druhých ze sociáldemokratismu kryjícího se levičáckým frazérstvím.

12

Zvláště paradoxní se na první pohled jeví okolnost, že nedlouho poté, co s podporou Stalina zvítězila koncepce bucharinovců a co stoupenci opačné doktríny byli mocensky diskvalifikováni, začala Stalinova skupina „pravou“ koncepcí opouštět, svedla boj s jejími nositeli, získala v ÚV většinu a provedla tak totální obrát. že její linie — nyní už stra-

nická linie — byla teď mnohem levější než někdejší platforma „levé“ opozice z roku 1926. Projevilo se to v celé šíři politiky i ideologie, na půdě domácí stejně jako v Kominterně.

Pokud jde o industrializaci, byla teď nutnost jejího urychlení zdůvodňována Stalinem mimo jiné mezinárodní izolací sovětské moci a nutností předstihnout vyspělou techniku Západu — tedy obdobně, jako předtím Trockým.⁷³ Zvlášť výmluvné jsou zde ciferné údaje. Navrhoval-li Trocký v roce 1926 investovat pro rok 1929/1930 celkem 1 060 miliónů rublů, pak Stalinem bylo nakonec investováno 4 775 miliónů. A byl-li Trocký v roce 1926 za požadavek průměrného ročního přírůstku produkce pro nejbližší léta o zhruba 18 % kvalifikován jako dobrodruh a fantasta, pak o čtyři roky později (když skutečnost tyto plány ještě prudce předstihla), byl zpětně kvalifikován jako „nejodpornější kapitulant“.^{74 75}

Nejmarkantnější byl však zlom právě v politice vůči rolnictvu. I ty nejradikálnější návrhy, s nimiž vystoupila „levá“ opozice v letech 1926—27, nešly za požadavek zvýšeného zdanění kulackých hospodářství o 50 % a postupného přechodu ke kolektivizaci pomocí ekonomických nástrojů. Stalin tehdy tyto návrhy odmítal s tím, že by vedly k obnovení občanské války na vesnici.⁷⁶

Později pak ústupky, jichž se rolnictvu dostávalo, dokonce dále zesílily. Ještě na červencovém plénu ÚV v r. 1928, kde bucharinovská linie dominovala naposledy, Stalin v diskusním vystoupení polemizoval s názory, že individuální rolnické hospodářství vyčerpalo možnosti svého dalšího rozvoje, podrobil kritice názory těch, kdo obviňovali stranu z „rehabilitace“ drobného hospodářství, a pokračoval: „Ještě méně pravdu mají ti, kdo vychvalují kolchozy a prohlašují, že indi-

⁷² Tamtéž, sv. 8, str. 74.

⁷³ Tamtéž, sv. 11, str. 242—3, 245—6.

⁷⁴ Tamtéž, sv. 12, str. 331.

⁷⁵ Plán vypracovaný přívrženci Trockého — v závorce jeho porovnání se skutečností v příslušných letech (Srv. Stalin, *Spisy*, sv. 12, str. 331—2):

Rok	Investice v mil. rublů	Přírůstek produkce státního průmyslu v %
1926—27	1543 — (1065)	31,6 — (19,7)
1927—28	1490 — (1304)	22,9 — (26,3)
1928—29	1320 — (1819)	15,5 — (24,3)
1929—30	1060 — (4775)	15,0 — (32,0)

Analýza těchto údajů a zhodnocení koncepcí, jejichž jsou odrazem, musí být záležitostí příslušných od-

borníků—ekonomů. Věc se komplikuje ještě tím, že se při stanovení tempa muselo v daných podmínkách přihlížet i k mimoekonomickým zřetelům. Data jsou však výmluvná již z hlediska zlomu, k němuž došlo v průběhu roku 1929 a který někdejší „levé“ konsternoval neméně než Bucharina. Vždyť ještě na říjnovém plénu ÚV v r. 1928 charakterizoval Stalin návrhy trockistů opětovně jako „fantastický plán nadindustrializace, prováděný třeba i za cenu rozkolu s rolnictvem“ (Stalin, *Spisy*, sv. 11, str. 227.)

⁷⁶ „Uklidnění vesnice“, pravil v říjnu 1927, „Je jednou ze základních podmínek pro budování socialismu. Je nemožné budovat socialismus a mít na venkově banditskou činnost a rolnickou povstání.“ (Stalin, *Spisy*, sv. 10, str. 190.)

viduální rolnické hospodářství je naše »kletba«. To už přímo zavání válkou proti rolnickému hospodářství.⁷⁷ Neuplynul ani rok a stalské vedení dalo signál k politice likvidace kulaků jako třídy; v únoru 1930 mohl Stalin ohlásit, že bylo z kolektivizováno 50 % (tedy 12–13 milionů) rolnických hospodářství.⁷⁸

*

I z dnes už dostupných podkladů a analýz nepochybně vyniká vzdálenost mezi Leninovým družstevním plánem a jeho stalinskou realizací (co do tempa přeměn, jejich zabezpečení novou technikou, vztahu ekonomického a politického přinucení, poměru ke střednímu rolníkovi i v dalších, speciálnějších otázkách), dlouhodobě neblahý efekt „závratě z úspěchů“ na stav a rozvoj výrobních sil sovětského zemědělství, neslučitelnost stalinské interpretace „velkého přelomu“ se skutečnostmi sovětské vesnice a rolnické politiky oněch let.⁷⁹ (Navíc pak ona konkrétní podoba, v níž se kolektivizace prosadila — podoba zcela nepředvídaná nejen klasiky, ale i samotným stranickým vedením bezprostředně před její realizací — byla v nemalé míře podmíněna počínajícím odvratem od leninských norem stranického života a sama tento neblahý proces zpětně urychlovala — jak ještě uvidíme později.) Seriózních důvodů ke kritickému zamyšlení je tu tedy s dostatek.

Jakmile se však pokusíme od oné jevové podoby kolektivizace abstrahovat a akcentovat oproti tomu sám záměr, který zde strana sledovala, a podmínky, které k jeho volbě vedly, objeví se věci v poněkud odlišném světle. Aniž můžeme apodikticky vyloučit použitelnost bucharinovské orientace i v sovětské zemi oněch let — orientace, s jejímž případným prováděním by patrně nemohl být spjat onen rozsah deformací, jež pak sovětskou společnost a stranu postihly —, nelze přehlédnout existenci podmínek, které mluvily pro urychlenou industrializaci a tudíž i pro dalekosáhlé uzpůsobení

sovětské vesnice této potřebě, neboť takové uzpůsobení bylo atributem i imperativem každé radikální volby. ať již stalinského nebo jiného typu.

Má tedy svou logiku, jestliže v polovině dvacátých let při dosud nezvládnuté hospodářské obnově respektovala strana především potřebu svazku s rolnictvem, zatímco na sklonku těchto let, na základě částečné již rekonstrukce, především potřebu urychlené industrializace. Lze snadno připustit, že hektické tempo, které Stalin novému kurzu nasadil, nebylo optimální, a metody, jimiž ho realizoval, nebyly žádoucí; avšak kurs jako takový se přímo nabízel. Sám fakt, že jeho jádro bylo společné jak frakci před časem poražené, tak i nejnovějším vítězům, a že se těmto podařilo dosud koncepčně dominující bucharinovce vcelku hravě zdolat, je nadmíru výmluvný. Vskutku, jaké byly šance osamocené revoluce s průmyslem nezpůsobilým zajistit ani obranu země, ani elementární potřeby obyvatelstva, a s vesnicí těch, kdo nebyli schopni uživit město, i těch, kdo nebyli k tomu ochotní?

Byly to tedy samotné objektivní podmínky zaostalé země, které preferovaly radikální linii: podmínky, kdy alternativou urychlené přeměny sociálně ekonomické struktury země bylo aktuální riziko buď rozmělnění revoluce pod náporem maloburžoazního živlu, nebo její rozdrčení silami imperialistických velmocí, popřípadě obojí; podmínky země, jež pevně počítala s pomocí proletariátu vyspělých zemí, aby pak celou tíži výstavby musela nést na vlastních bedrech.

Avšak právě onu výjimečnost a krajní obtížnost situace, v níž se ocitla osamocená revoluce s minimem předpokladů pro dovršení svého dějinného úkolu, musíme mít stále na zřeteli, chceme-li aktuální problémy soudobého socialismu zkoumat s přihlédnutím k sovětským zkušenostem a nechceme-li přitom specifické rysy ruských postupů a metod zaměnit za to, co trvá jako odkaz Října i pro

⁷⁷ Tamtéž, sv. 11, str. 179–181.

⁷⁸ Plán přijatý 16. konferencí v dubnu 1929, tedy již za jasné Stalinovy hegemonie, předpokládal kolektivizaci 20 % hospodářství do roku 1933.

⁷⁹ Zájemci o tuto problematiku mohou nalézt relevantní a četné zasvěcené analýzy např. v práci kolektivu katedry dějin KSSS při Vysoké škole politické (NPL 1954), jakož i v řadě polemických pojednání publikovaných mj. v časopise Příspěvky k dějinám KSC. Viz. např.: Z. Richtová: *Nové po-*

hledy na kolektivizaci v publikacích sovětských historiků (1965/2), F. Mysliveček–A. Váciavů, Některé metodologické problémy studia historie kolektivizace v SSSR (1965/4), Z. Sládek, Rozprava o metodologii a faktech kolektivizace (1965/3), F. Srom, Několik poznámek o kolektivizaci zemědělství v SSSR (1966/2). Pozoruhodné je, že se většina těchto studií opírá jak o původní sovětské prameny z dvacátých a třicátých let, tak i o moderní pohledy soudobých sovětských historiků a ekonomů.

dnešek. Distinkci je tu třeba domyslit v pojetí socialismu z aspektů jak ekonomických, kde proces poznání prudce pokročil, tak — a zejména — politických, kde marxistické badatele hlavní díl práce ještě čeká. A právě pro tento druh úkolu může být sondáž okolností, které podmiňují konkrétní tvářnost a vývoj sovětské-

ho modelu, zvláště plodná. Tento okruh problematiky — v přímé návaznosti na dosavadní text, k němuž se z dalších aspektů vrátíme, a spolu s pokusem o některá zobecnění, jež se nabízejí z celku našeho pohledu na ruskou revoluci — bude středem pozornosti druhé části této přípravné studie.